

УДК 316.74

О.Вишняк,
доктор соціологічних наук

ДИНАМІКА РІВНЯ РЕЛІГІЙНОСТІ ТА ЗМІН КОНФЕСІЙНОЇ СТРУКТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (2003–2013 рр.): методики та результати досліджень

Проаналізовано різні методичні підходи до вивчення рівня релігійності та конфесійної структури громадян України, обґрунтовано нові методики та проаналізовано тенденції змін рівня релігійності, конфесійну належність та конфесійну структуру віруючих громадян України в останнє десятиліття.

Проанализированы различные методические подходы к изучению уровня религиозности и конфессиональной структуры граждан Украины, обоснованы новые методики и проанализированы тенденции изменений уровня религиозности, конфессиональная принадлежность и конфессиональная структура верующих граждан Украины в последнее десятилетие.

Various methodical approaches to studying the level of religiousness and confessional structure among the citizens of Ukraine have been analyzed; new methods have been substantiated and tendencies of changes in the level of nominal religiousness, confessional belonging and confessional structure of believers in Ukraine during the last decade have been also analyzed.

Ключові слова: *рівень номінальної релігійності, рівень конфесійної належності, конфесійна структура віруючих, методики дослідження релігійної структури.*

Ключевые слова: *уровень номинальной религиозности, уровень конфессиональной структуры верующих, методики исследования религиозной структуры.*

Keywords: *level of nominal religiousness, level of confessional structure of believers, methods of research of religious structure.*

Соціологічні дослідження релігії в Україні в останнє десятиріччя мають досить спорадний, несистемний характер, а їх методологія та методика обґрунтовані явно недостатньо. Тому часто результати масових національних досліджень, навіть фахових дослідницьких центрів, стосовно рівня релігійності та конфесійної структури громадян різняться не на 2–3%, а часом прямо протилежно [1, 2, 3, 4, 5].

Найбільш поширеною методикою дослідження рівня релігійності та конфесійної структури громадян України є методика, яку в останнє десятиріччя використовує Інститут соціології НАН України. Вона ґрунтується на одному запитанні *"До якого віросповідання (конфесії) Ви себе відносите?"* (з варіантами відповіді – православ'я, католицизм, греко-католицизм, іслам, протестантизм, іудаїзм, інші релігії, нерелігійний). Фактично в цьому єдиному запитанні міститься мінімум три одночасно – (1) чи респондент є релігійною людиною (вірить у Бога) чи ні, (2) якщо є віруючим, то належить до певної релігійної конфесії чи не належить, (3) якщо належить до певної конфесії, то до якої саме. Таке поєднання трьох запитань в одному призводить, як свідчать опитування до того, що заниженою виявляється частка громадян, що вважають себе нерелігійними (10–17% у 2002–2012 рр.), кудись зникають взагалі конфесійно не визначені віруючі і дуже завищеною виявляється частка тих, хто вважає себе православним (73–80%) (табл. 1). Адже формально в цьому запитанні не йдеться про те, чи вірить респондент у Бога та чи належить до певної конфесії. А тому і виходить, що частка православних серед громадян України виявляється більшою за частку віруючих за даними інших досліджень.

На аналогічний нонсенс вказували і російські дослідники. Так, Ю.Синеліна зазначала, що *"дослідження підтвердило присутній в нинішній ситуації в Росії феномен, коли кількість респондентів, які назвали себе православними, перевищує кількість респондентів, які вважають себе*

Таблиця 1

До якого віросповідання Ви себе відносите?
(%) (Моніторинг ІС НАН України, 2002–2013 рр.)

Віросповідання	Регіони України							
	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012
1. Нерелігійна	12,7	15,4	16,7	14,8	12,6	12,8	11,7	9,8
2. Православ'я	74,9	72,9	73,5	72,2	76,3	77,6	76,7	79,8
3. Католицизм	1,7	0,8	1,2	2,7	1,2	0,8	0,8	1,1
4. Греко-католицизм	7,7	7,8	5,7	6,7	7,4	6,6	7,4	7,6
5. Іслам	0,3	0,2	0,5	0,6	0,2	0,3	1,0	0,3
6. Протестантизм	1,1	1,3	0,8	1,1	0,9	0,8	0,9	0,7
7. Іудаїзм	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
8. Інші	1,1	1,3	1,4	1,8	1,3	0,8	1,0	0,6
9. Не відповіли	0,3	0,2	0,1	0,1	0	0,2	0,6	0,1

віруючими... Православними себе називають 76% опитаних, при тому, що віруючими – 59%. Тобто до православних віднесла себе і певна частина “тих, хто вагається щодо віри” і навіть “невіруючих”. Вірять у Бога – 64% православних, вагаються між вірою і невір'ям – 19%, не вірять – 7%, вірять не в Бога, а в інші надприродні сили – 2,6% ... У мусульман спостерігаємо подібну картину. Вірять у Бога – 74,2% опитаних мусульман, “вагаються” між вірою і невір'ям – 11,8%, не вірять – 7,9%, не вірять у Бога, а вірять в інші надприродні сили – 3,9%” [6, с. 112].

За такого методологічного підходу ситуація доходить до абсурду – автор визнає наявність у суспільстві православних безбожників та безбожників-мусульман. Але як ті, хто не вірить у Бога, можуть належати до релігійних конфесій? А тому треба визнати, що застосування методики одного запитання до одночасного вимірювання і рівня релігійності, і конфесійної належності, і конфесійної структури соціологами України, Росії та Білорусі спотворює як реальний рівень релігійності, так і реальну

Розділ 2

конфесійну структуру громадян. Особливо в Україні – де поширені кілька православних конфесій.

Про це свідчать результати тих же досліджень релігійності та конфесійної структури громадян, але проведених ІС НАН України в 1994–2001 рр. за іншою шкалою, та досліджень за потрібною шкалою Фонду “Демократичні ініціативи” та фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” у 2006–2009 рр. (табл. 2 і 4). У цих дослідженнях теж використовувалась методика одного запитання (“До якої релігійної конфесії Ви себе відносите?”), але з варіантами відповіді – нерелігійний, важко сказати, належу до Української православної церкви Київського патріархату), належу до Української православної церкви Московського патріархату), автокефальної церкви, греко-католицької церкви, інших. А в дослідженні “Юкрейніан соціолоджі сервіс” – ще й католицької церкви, протестантських церков, мусульманської релігії та інших.

Таблиця 2

Належність до релігійної конфесії (%)
(Моніторинг ІС НАН України, 1994–2001 рр.)

До якої релігійної конфесії Ви себе відносите?	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1. Нерелігійні	37	37	34	30	33	31	31	32
2. Українська православна церква (Київський патріархат)	26	30	33	34	32	31	33	30
3. Українська православна церква (Московський патріархат)	3	8	7	8	9	10	10	12
4. Російська православна церква	7	–	–	–	–	–	–	–
5. Греко-католицька церква	6	7	7	7	6	8	6	8
6. Українська автокефальна православна церква	2	1	1	1	2	1	1	1
7. Інша	2	3	2	3	2	4	3	3
8. Важко відповісти і не відповіли	17	15	16	18	17	15	16	14

Результати дослідження ІС НАН України в 1994–2001 рр. засвідчили, що в Україні 30–37% відносили себе до нерелігійних, а ще 15–18% не змогли визначитись щодо своєї конфесійності.

Тоді як за попередньою методикою у 2002–2012 рр. нерелігійними визнавали себе 12–17%. Але говорити про суттєве скорочення частки нерелігійних після 2001 р. порівняно з 90-ми роками минулого століття не доводиться, бо ці результати незіставні ні за показниками релігійності, ні за показниками конфесійної структури. Адже за дослідженнями 2002–2012 рр. ІС НАН України, де православні церкви не є розділені на конфесії, 72–80% громадян вважали себе православними, а в попередні роки до всіх православних конфесій відносили себе 38–43%, тобто майже вдвічі менше. Навіть якщо додати 14–18% невизначених конфесійно громадян до православних, то все одно буде суттєво менше, ніж за дослідженням 2002–2012 рр., Крім того, дослідження 1994–2001 рр. показало, що віруючі УПЦ Київського патріархату, яких було 30–34% всіх (!) громадян у ці роки майже втричі переважали віруючих УПЦ Московського патріархату – 7–12%. Тоді як офіційна статистика свідчить, що релігійних громад УПЦ МП (11,5 тис.) має втричі більше, ніж УПЦ КП, – 4,1 тис. [7, с. 446] Звичайно, чисельність громад може бути різною, але ж не може бути, що громади УПЦ МП, розташовані переважно в містах, є у 8–10 разів менш чисельні, ніж громади УПЦ КП.

Таким чином, можна зробити висновки, що обидві наведені методики визначення рівня релігійності громадян (номінальної релігійної ідентифікації), які застосовувались у дослідженнях ІС НАН України в 1994–2000 рр. та у 2002–2012 рр., не відображають реального рівня номінальної релігійності та конфесійної структури.

Аналогічні висновки можна зробити щодо досліджень російських соціологів (*табл. 3*) та досліджень Фонду “Демократичні ініціативи” та фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс” у 2006–2009 рр. (*табл. 4*), проведених за близькою до методики ІС НАН України 1994–2001 рр.

Таблиця 3

Релігійна самоідентифікація громадян Росії за даними загальнорелігійних опитувань (1993–2001 рр.) (%)

Релігійна самоідентифікація	Роки досліджень							
	1993	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1. Невіруючі	34	32	33	30	24	31	27	27
2. Православні	46	46	48	51	55	50	49	50
3. Іслам	7	7	7	7	7	6	9	7
4. Інші конфесії	2	2	1	1	1	2	2	1
5. Вірять в існування надприродних сил, але не належать до жодної конфесії	11	13	11	11	13	13	13	14

Джерело. Синелина Ю.Ю. Динамики религиозности в 1989–2004 гг. // Восточноевропейские исследования. – 2005. – №2. – С. 106.

Інший підхід до вимірювання рівня релігійності громадян був застосований у дослідженні ІС НАН України “Омнібусі–2007”. Респондентам ставилось запитання “Якими є Ваші релігійні переконання?” з варіантами відповіді: 1) переконаний атеїст; 2) байдужий до релігії та церкви; 3) релігійний (вірю в Бога, посмертне життя, посмертне воздання тощо), але не сповідую конкретної релігії; 4) релігійний, послідовник конкретно релігії, час від часу відзначаю релігійні свята, іноді відвідую церкву (мечеть, молитовний дім тощо); 5) глибоко релігійний, регулярно відвідую церкву (мечеть, молитовний дім), знаю молитви та релігійну літературу, дотримуюсь у житті релігійних принципів тощо); 6) інше; 7) важко сказати [4, с. 526]. Як засвідчили результати цього дослідження, у 2007 р. переконаними атеїстами визнали себе лише 4,3% громадян; 16,5% визнали себе байдужими щодо релігії та церкви, а 9,8% не визначились щодо релігійності; 25,1% визнали себе релігійними, які не сповідують конкретної релігії; 37,7% – релігійними, послідовниками певних релігій; 5,7% – глибоко релігійними.

Таблиця 4

Динаміка рівня релігійності та конфесійної структури громадян України (2006–2009 рр.) Фонд “Демократичні ініціативи” та фірма “Юкрейніан соціолоджі сервіс” (%)

До якої релігійної конфесії Ви належите?	Роки досліджень				
	Жовтень 2006	Грудень 2006	Червень 2007	Грудень 2007	Вересень 2009
1. Нерелігійні	24,1	26,0	25,8	18,4	16,8
2. Українська православна церква (Київський патріархат)	30,7	30,1	33,1	33,4	36,6
3. Українська православна церква (Московський патріархат)	21,5	20,4	19,0	24,7	25,8
4. Українська автокефальна православна церква	0,5	1,5	1,0	1,3	1,2
5. Греко-католицька церква	8,7	7,8	11,1	8,5	7,7
6. Католицька церква	0,8	0,8	0,8	0,8	0,6
7. Мусульманська	0,2	0,3	0,1	0,2	0,4
8. Інша	2,3	1,6	1,2	1,2	1,2
9. Не визначились	9,8	11,1	7,7	10,2	8,4

Ця методика дає більше інформації щодо рівня релігійності, однак і вона навряд чи точно відображає релігійну ситуацію в Україні.

По-перше, в анкеті не визначеним залишається термін “переконаний атеїст”. Вважається, що всі респонденти розуміють, що це таке, але це не відповідає дійсності, бо навіть фахівці не мають однозначної позиції щодо цього питання. По-друге, в анкеті відсутня альтернатива “непереконаний атеїст”, тобто просто невіруючий, що значно зменшує частку невіруючих громадян.

По-третє, дуже малообґрунтованою є позиція, “нерелігійний, ... але не сповідує конкретної релігії”, адже цю

позицію важко взагалі віднести до релігійних. Багато віруючих громадян України дійсно не належать до жодної церкви (релігійної конфесії), але уявити собі віруючих у Бога, які не належать до жодної релігії, важко навіть теоретично. А тому і ця методика виявлення рівня релігійності громадян не є достатньо конкретною.

Більш точними є методики, які вимірюють релігійну самоідентифікацію громадян за окремим показником, а конфесійну самоідентифікацію, церковну самоідентифікацію – за іншими показниками.

Вперше така шкала була застосована в дослідженні ІС НАН України в 1993 р. Запитання формулювалось так: “*Чи вірите Ви в Бога чи ні?*” з варіантами відповіді: “так, вірю”, “можливо”, “не вірю”, “важко сказати”. Виявилось, що 48,8% громадян вірять у Бога, 30,4% – можливо вірять; 15,6% – не вірять; 5,2% – не визначились. Але що таке “можливо вірю” автори дослідження не пояснюють.

Методично коректне запитання щодо визначення номінальної релігійної самоідентифікації вперше було запропоновано в дослідженні “Релігійна ситуація в Україні”, проведеного за великою вибіркою понад 3000 респондентів фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” у листопаді 2003 р. (за методикою автора даної статті). Запитання формулювалось так: “Проблема релігійної належності людей є дуже складною. А Ви особисто відносите себе до віруючих чи невіруючих? “ (з варіантами відповіді – я вірю в Бога, я не вірю в Бога, важко сказати).

За аналогічною методикою було проведено також повторні загальнонаціональні опитування у вересні 2007 р. фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” (N=2010), ІС НАН України та соціологічною службою “Соціс” у 2009 (N=1800) та 2013 р. (N=1800).

Результати цих досліджень дають можливість зробити такі висновки щодо номінальної релігійної самоідентифікації громадян України та її динаміки в останнє десятиріччя (табл. 5).

Таблиця 5

**Динаміка рівня релігійної самоідентифікації громадян
(номінальної) (2003–2013 рр.) (%)**

<i>Вважають себе</i>	<i>2003 р.* (N=3007)</i>	<i>2007 р.** (N=2010)</i>	<i>2009 р.*** (N=1800)</i>	<i>2013 р.*** (N=1800)</i>
1. Віруючими в Бога	69,6	73,0	70,7	75,1
2. Невіруючими	16,1	17,5	10,5	12,0
3. Не визначились	14,3	9,5	18,9	12,9

Джерела. * Загальнонаціональне дослідження “Релігійна ситуація в Україні”, проведеного з 5 по 21 листопада 2003 р. фірмою “Юкрейніан соціолоджи сервіс” (N=3007 респондентів).

** Загальнонаціональне дослідження, проведене фірмою “Юкрейніан соціолоджи сервіс” та Фондом “Демократичні ініціативи” у вересні 2007 р. (N=2010 респондентів).

*** Загальнонаціональне соціологічне дослідження “Омнібус–2009” та “Омнібус–2013”, проведені ІС НАНУ та Центром “Соціс” у квітні 2009 та липні 2013 р.

1. Частка громадян, які ідентифікують себе з віруючими в Бога, за десять років зросла, але не дуже значно (на 5%) і становила близько 3/4 всіх громадян України.

2. Продовжує скорочуватись (хоча й не значно) частка громадян, які вважають себе невіруючими.

Однак, виходячи тільки з показника номінальної релігійної самоідентифікації, не можна робити висновок, що 3/4 громадян України (які начебто вірять у Бога) належать до певних конфесій та церков. Тому наступним методичним кроком у дослідженні номінативних віруючих в Україні було визначення частки віруючих, які належать до певних конфесій та церков: “Якщо Ви є віруючою людиною, то належите Ви до певної релігійної конфесії чи ні?” (з варіантами відповіді: 1) так; 2) ні; 3) важко сказати).

Отримані результати досліджень останнього десятиріччя щодо рівня конфесійної належності дають підстави зробити такі висновки щодо конфесійної належності віруючих та конфесійної належності всіх громадян України (табл. 6).

Таблиця 6

**Динаміка рівня конфесійної визначеності
віруючих громадян України (2003–2009 рр.) (%)**

Якщо Ви є віруючою людиною, то належите Ви до певної релігійної конфесії чи ні?	Роки дослідження			
	2003 р. (N=3007)	2007 р. (N=2010)	2009 р. (N=1800)	2013 р. (N=1800)
1. Так	50,2	52,6	50,0	52,0
2. Ні	37,7	37,3	40,4	42,1
3. Не визначились	12,1	10,1	9,6	5,9

Джерела. * Загальнонаціональне дослідження “Релігійна ситуація в Україні”, проведене з 5 по 21 листопада 2003 р. фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” (N=3007 респондентів).

** Загальнонаціональне дослідження, проведене фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” та Фондом “Демократичні ініціативи” у вересні 2007 р. (N=2010 респондентів).

*** Загальнонаціональні соціологічні дослідження “Омнібус–2009” та “Обмнібус–2013”, проведені ІС НАН України та Центром “Соціс” у квітні 2009 та липні 2013 р.

1. Тільки половина (50–52%) номінативних віруючих в Україні належать до певних релігійних конфесій та церков. І ця частка практично залишається незмінною за останнє десятиріччя. А частка конфесійно визначених віруючих серед усіх громадян коливається в межах 35–39% (34,9% – у 2003 р., 39,4% – у 2007 р., 35,4% – у 2009 р., 39,1% – у 2013 р.).

2. Деяко зростає і частка віруючих, які не належать до жодної конфесії (з 37,7% серед віруючих у 2003 р., 42,1% – в 2013 р.), а частка невизначених щодо конфесій зменшилась.

А тому говорити про високий рівень навіть номінативної релігійності в Україні навряд чи доречно, якщо до всіх конфесій разом належать 35–39% усіх громадян України, які й розподіляються між віруючими різних православних церков, греко-католицькою і протестантськими

християнськими церквами, ісламом, іудаїзмом та іншими релігіями. Запитувати ж усіх інших громадян, до яких конфесій вони належать (якщо вони є невіруючими чи не належать до жодної конфесії), недоречно. Та й вважати їх віруючими навряд чи можливо, адже віруючі громадяни поділяють доктрини та практики (образи) певних релігій та церков (вірять не в абстрактного Бога, а в певний релігійний Закон).

Для виявлення конфесійної структури конфесійно визначених віруючих України в наших національних дослідженнях використовувалось таке запитання: *“Якщо Ви знаєте до якої релігійної конфесії належите, то назвіть її?”* (з варіантами відповіді – Українська православна церква Московського патріархату на чолі з митрополитом Володимиром (Сабоданом), Українська православна церква Київського патріархату на чолі з Патріархом Філаретом (Денисенком) (УПЦ КП), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українська греко-католицька церква на чолі з Блаженним Любомиром (Гузаром) – до 2009 р., інші православні церкви, римо-католицька церква, євангельські християни-баптисти, адвентисти сьомого дня, християни віри євангельської (п’ятидесятники), інші протестантські церкви, мусульмани, іудеї, баптисти, кришнаїти, інші релігії).

Результати національних досліджень конфесійної структури 35–39% конфесійно визначених віруючих (а не всіх громадян) засвідчили такі тенденції (табл. 7).

1. *Найбільше віруючих (конфесійно визначених) в Україні належать до Української православної церкви Московського патріархату. Їх частка серед конфесійно визначених зросла на 7,3% і наближається до половини всіх конфесійно визначених, хоча серед усіх громадян вона становить тільки 17,6% (у 2003 р. – 13,2%). Але це стосується тільки номінативних віруючих. Серед активних віруючих, які регулярно ходять до церкви (а не тільки по церковних святах), поділяють основні канони християнства тощо, це лідерство серед церков України є під питанням [8, с. 273].*

2. Значно поступається УПЦ МП за часткою віруючих Українська православна церква Київського патріархату. Частка її віруючих трохи більша за чверть усіх конфесійно визначених, але залишається практично незмінною за останнє десятиріччя. У деяких областях Центральної, Північно-Східної та Західної України УПЦ КП є найчисельнішою конфесією.

Таблиця 7

Динаміка конфесійної структури конфесійно визначених віруючих громадян в Україні (%) (2003–2013 рр.)

Якщо Ви знаєте, до якої релігійної конфесії належите, то назвіть її	Роки дослідження		
	2003 р. N=3007,	2009 р. N=1800,	2013 р. N=1800,
1. Українська православна церква Московського патріархату на чолі з митрополитом Володимиром (Сабоданом) УПЦ МП	37,8	41,7	45,1
2. Українська православна церква Київського патріархату на чолі з Патріархом Філаретом (Денисенком) УПЦ КП	28,7	27,0	26,8
3. Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)	1,7	2,3	4,6
4. Українська греко-католицька церква	18,7	16,5	15,6
5. Інші православні церкви	0,7	6,9	2,4
6. Римо-католицька церква	1,6	0,5	1,6
7. Євангельські християни-баптисти	2,0	0,8	1,1
8. Адвентисти сьомого дня	0,6	0,4	0
9. Християни віри євангельської (п'ятидесятники)	1,1	1,6	0,9
10. Інші протестантські церкви	0,9	0,4	1,4
11. Мусульмани	1,9	0,7	0,3
12. Іудеї	0,1	0	0,1
13. Буддисти, кришнаїти	0	0	0,1
14. Інші релігії	3,0	2,0	0,7

3. Третьою за чисельністю віруючих церквою в Україні (а в трьох областях Галичини найчисельнішою) є Українська греко-католицька церква, частка якої серед конфесійно визначених віруючих не значно (на 3,1%) зменшилась за останнє десятиріччя, однак серед всіх громадян практично не змінилась (у 2003 р. – 6,5%, у 2013 р. – 6,1%).

4. Українська автокефальна церква та деякі інші православні церкви мають незначну частку віруючих, як і римо-католицька церква.

5. Частка протестантських церков (баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, свідки Єгови, лютерани тощо) є порівняно невеликою, як і частка мусульман та іудеїв. Хоча враховуючи їхню поширеність в окремих етнонаціональних групах, високу релігійну активність, організованість у громадах, вони досить суттєво впливають на релігійне життя в Україні.

Загалом же можна зробити висновок, що рівень номінальної релігійності та конфесійної визначеності громадян України в останнє десятиліття дещо зріс (хоч і не дуже значно), як і частка вірних Української православної церкви Московського патріархату, чого не можна сказати про інші релігійні конфесії. Однак рівень релігійності залишається не досить високим навіть на рівні самоідентифікації з певними конфесіями, а жодна конфесія не охоплює і 20% всіх громадян України.

Література

1. Рязанова Л. Релігійні ідентичності та практики / Л.Рязанова, О.Севекіна // Соціологічні ідентичності та практики / за ред. А.Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 290–314.
2. Українське суспільство 1994–2001. Результати опитування громадської думки. – К. : МІА “Подія”, 2001.
3. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012.

4. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. До 90-річчя НАН України.* – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – С. 526–527.

5. *Паращевін М.* Релігія та релігійність в Україні / Паращевін М. ; за ред. С.Макеєва. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009.

6. *Синелина Ю.Ю.* Динаміка релігійності росіян в 1998–2004 гг. / Ю.Ю.Синелина // Восточноевропейские исследования. – 2005. – №2.

7. *Козловський О.* Рівень релігійності та конфесійна структура областей України (соціологічний вимір) / О.Козловський // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010.

8. *Вишняк О.І.* Рівень релігійності та конфесійна структура населення України / О.І.Вишняк, О.Р.Козловський // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні. – К. : Соціологічна асоціація України, Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 272–275.